

Giovanni ISGRÒ, *L'avventura scenica dei gesuiti in Giappone (1549-1639)*. Bari, Edizioni di Pagina, 2016 (*Due Punti* 43).

Profesor uniwersytetu w Palermo Giovanni Isgrò specjalizuje się w historii teatru. Różnym aspektom tej dziedziny poświęcił on wiele swoich dotychczasowych publikacji. Nie dziwi więc, że również obecna książka wpisuje się w ten nurt jego działalności dydaktyczno-badawczej.

Tematem niewielkiego, bo liczącego 152 strony, tomiku są praktyki teatralne stosowane przez jezuitów podczas ich misji w Japonii w latach 1549-1639. Te 90 lat to okres od przybycia do Kraju Wschodzącego Słońca św. Franciszka Ksawerego, pierwszego misjonarza z Towarzystwa Jezusowego, aż do ostatecznego zamknięcia Japonii na chrześcijaństwo.

Autor oparł swoją pracę na wielu źródłach. Zna i cytuje bogatą serię dokumentów Rzymskiego Archiwum Towarzystwa Jezusowego (*Archivum Romanum Societatis Iesu*, najczęściej cytowane w skrócie: ARSI) dotyczących prowadzonych przez jezuitów misji w Japonii i Chinach. Ta znana pod łacińskim tytułem *Japonica-Sinica* (w skrócie *Jap. Sin.*) kolekcja obejmuje ponad 200 jednostek archiwalnych (głównie tomów), których znaczna część dotyczy perypetii towarzyszących ewangelizacji Kraju Kwitnącej Wiśni.

Temat ma oczywiście własną literaturę, z którą Autor musiał się gruntownie zapoznać. Oprócz klasyków historiografii jezuickiej misji w Japonii, takich jak Daniello Bartoli (*Dell'istoria della Compagnia di Giesu il Giappone, seconda parte dell'Asia*. Roma, 1660) czy Luis Frois (*Historia de Japam*, ed. Josef Wicki, 5 vols., Lisboa, Biblioteca Nacional de Lisboa, 1976-1984), Isgrò korzystał z dawniejszych i nowszych wydań materiałów źródłowych. Szczególnie często cytuje dwa portugalskie wydania tzw. listów rocznych (relacji misjonarzy wysyłanych do współbraci i znajomych): *Cartas que os padres e irmãos da Companhia de Jesus, que andao nos Reynos de Iapáo escreueráo aos da mesma Companhia da India, e Europa, des do anno de 1549 ate o de 66. Nellas se conta o principio, socesso, e bódade da Christádade daquellas partes, e varios costumes, e idolatrias da gentilitade* (Coimbra, 1570) oraz *Cartas que os padres e irmãos da Companhia de Jesus escreverão dos Reynos de Japão & China aos da mesma Companhia da India, & Europa, des do anno de 1549 o de 1580* (Evora, 1598). Z nowszych edycji źródeł przywołuje *Monumenta Historica Japoniae*, vol. I: *Textus Catalogorum Japoniae aliaque de personis domibusque S. J. in Japonia informationes et relationes 1549-1654* (ed. Josef Franz Schütte S. J. Romae, Apud "Monumenta Historica Soc. Iesu", 1975).

Tytuły innych publikacji wykorzystanych przez Autora czytelnik znajdzie oczywiście w przypisach, gdyż niestety książka nie ma bibliografii ani indeksów.

Isgrò zorganizował swoją narrację chronologicznie, dzieląc książkę na pięć rozdziałów poprzedzonych krótkim wstępem.

Rozdział pierwszy poświęcony jest temu, co można by nazwać „teatralnym wymiarem” przepowiadania św. Franciszka Ksawerego i jego towarzyszy (na s. 20-21 Autor używa wręcz określenia „kuglarstwo” [*atteggiamento giullaresco*]). W początkach swego pobytu w Japonii, głównie na wyspie Kiusiu, stosowali oni jako narzędzie ewangelizacji krótki podręcznik autorstwa Ksawerego zawierający podstawy katechizmu *Declaração dos artigos de Fé* (druk: *Epistolae S. Francisci Xaverii aliaque eius scripta*. Eds. Georgius Schurhammer, Iosephus Wicki, t. 1: [1535-1548]. Romae, Apud “Monumenta Historica Soc. Iesu”, 1996, s. 355-367) który został przełożony z portugalskiego na japoński przy pomocy jednego z pierwszych uczniów Franciszka.

Przepowiadanie chrześcijaństwa na podstawie tego tekstu zawierało wiele elementów teatralnych, takich jak: przemawianie w miejscach publicznych, gdzie łatwo o zdobycie publiczności, stosowanie gestów (jak choćby znaku krzyża), lektura po japońsku fragmentów *Declaração* z elementami deklamacji itd. Misjonarze rozmawiali następnie indywidualnie z zainteresowanymi nową nauką. Tak pozyskiwali pierwszych konwertytów w początkowym okresie ewangelizacji Japonii. Wkrótce jezuita zaczęli też organizować publiczne lektury tekstów biblijnych oraz stosować proste inscenizacje katechetyczno-liturgiczne w formie dialogów, czasami przy pomocy dzieci, które uczyli podstaw katechizmu, modlitw i śpiewu.

Rozdział drugi przypomina o stosowanych od końca lat 50. XVI stulecia elementach teatralnych związanych z praktykami religijnymi wprowadzonymi przez misjonarzy, w zależności od okresu liturgicznego. W Wielkim Tygodniu i na Wielkanoc były to procesje pokutne z biczowaniem lub wielkanocne z Najświętszym Sakramentem, dekoracje wewnątrz kościołów mające ułatwić przeżywanie proponowanych w liturgii treści (np. inscenizacje wokół Grobu Pańskiego), czy wreszcie elementy muzyczne (chór). Ta niepozabawiona wymiaru teatralnego strategia duszpastersko-pedagogiczna miała za zadanie przybliżyć ludziom prawdy wiary celebrowane w liturgii.

Już wtedy doszło do interesujących sytuacji pomieszczenia elementów japońskich z europejskimi, np. w tym, co dotyczyło strojów straży wokół Grobu Pańskiego, salwy z muszkietów na zakończenie procesji wielkanocnej czy pewnych wysiłków w celu przystosowania muzyki liturgicznej do wrażliwości orientalnej bądź zbliżenia proponowanych recytacji do japońskiego teatru *Nō*. Duże znaczenie w tym misyjnym posługiwaniu się elementami teatru miało otwieranie przez jezuitów szkół, których uczniowie stawali się czasami „aktorami” i wokół których gromadzili się ludzie, by uczestniczyć w różnych proponowanych ceremoniach.

Rozdział trzeci dotyczy okresu od końca lat 60. do początku 80. XVI stulecia. W tym czasie misja japońska rozwijała się pomyślnie, liczba chrześcijan rosła, a wymiar teatralny duszpasterstwa był kontynuowany, podobnie jak dialog dwóch cywilizacji: japońscy uczniowie jezuickich szkół (np. w Simo) poznawali kulturę i teatr Zachodu, podczas gdy nowo przybyli misjonarze uczyli się japońskiego w Omura.

Pod koniec tego okresu miała miejsce bardzo istotna dla jezuitów i dla rozwoju chrześcijaństwa w Japonii wizytacja Alessandro Valignano. Ten wysłannik generała zakonu przybył do Azji, by koordynować i lepiej zorganizować misyjną działalność Towarzystwa Jezusowego w tym regionie. Znaczenie jego pobytu w Japonii – również w tym, co dotyczy teatru – nie ograniczało się do tego, że w strategii misyjnej promował on podejście nazwane później inkulturacją. Valignano zorganizował wyjazd kilkuosobowej delegacji japońskiej do Europy w latach 1582-1590. Czterej młodzi Japończycy odwiedzili wtedy Portugalie, Hiszpanię i Włochy, zapoznając się również z teatrem europejskim w jego jezuickim wydaniu (w Coimbrze i w Vicenzie uczestniczyli w przedstawieniach, poznali też funkcjonowanie jezuickiego teatru w Kolegium Rzymskim). Bogaci w te doświadczenia, korzystali z nich po powrocie do ojczyzny. Na przykład na Boże Narodzenie 1591 r. w szkole w Arima wystawiono po łacinie sztukę włoskiego jezuitę Stefana Tuccia, *Christus Nascens* (druk: Stephanus Tuccius, *Christus Nascens, Christus Patiens, Christus Iudex. Tragoediae*. Ed. Mirella Saulini. Rome, Institutum Historicum Societatis Iesu, 2011).

Wyprawie delegacji japońskiej do Europy poświęca Isgrò również cały czwarty rozdział swojej książki. Dotyczy on tego, co miało miejsce po powrocie poselstwa do Japonii w 1590 r. Relacje podróżników oraz dalszy rozwój misji szedł w parze z zainteresowaniem sztuką Zachodu, której różne dziedziny praktykowali misjonarze. Teatr, muzyka i malarstwo rozwijały się nadal, opierając się na jezuickich placówkach misyjnych. Przedstawienia sakralne w kościołach, rozwój różnych form pobożności ludowej (np. oddawanie czci krzyżowi) oraz działalność dydaktyczna w szkołach odbywały się nadal, pomimo iż sytuacja polityczna w Japonii zmieniała się coraz bardziej na niekorzyść chrześcijan.

Dalszy rozwój wydarzeń, a szczególnie skala i okrucieństwo prześladowań, usprawiedliwia termin *theatrum martyrum* zastosowany przez Autora w tytule ostatniego, piątego rozdziału książki. Dotyczy on nierzadko makabrycznego wymiaru spektaklu, jaki prześladowcy nadali torturom i publicznym egzekucjom chrześcijan i misjonarzy. Oczywiście w tym sensie mówić o teatrze „jezuickim” można jedynie w cudzysłowie, choć nie tylko... Prześladowania dały przecież początek wielu relacjom spisanych na podstawie zeznań uczestników wydarzeń bądź opowiadań innych świadków. Isgrò cytuje tu szczególnie wspomniane wyżej dzieło Bartoliego, który ze zrozumiałych względów poświęcił wiele stron swojej narracji opisom prześladowań i egzekucji. Te i podobne opisy wywierały na czytelnikach w Europie wielkie wrażenie. Podziw dla wytrwania w wierze męczenników (niektórzy dostąpili chwały ołtarzy) i zbudowanie ich postawą był nie tylko ważnym elementem strategii duszpasterskiej jezuitów, ale także bodźcem do naśladowania. Wielu kandydatów na misje zgłaszało się do generała zakonu, chcąc wstąpić w ślady tych, którzy wtedy zginęli.

Książka nie ma żadnej konkluzji czy podsumowania. Autor ubogacił ją natomiast kilkoma kolorowymi ilustracjami na końcu tomu oraz poprzedzającymi je dwoma aneksami.

Pierwszy aneks zawiera faksymile „Męki Pańskiej” autorstwa portugalskiego jezuitę Manuela Barreto (ok. 1563-1620), misjonarza w Japonii od r. 1590, który

skomponował kilka utworów literackich po japońsku, ale zapisując je w transliteracji łacińskiej. Aneks zawiera faksymile jednego z takich właśnie utworów, powstałego ok. 1591 r. i przeznaczonego najprawdopodobniej dla uczniów kolegium w Amakusa, gdzie Barreto uczył wtedy łaciny. Oryginalny rękopis przechowywany jest w Bibliotece Watykańskiej (BAV, *Reg. lat.* 459, ff. 78r-82v). Isgro domyśla się (s. 83), że dzieło było przeznaczone do jednej z inscenizacji teatralnych o tematyce pasyjnej, które wtedy organizowali w Japonii jezuici.

W drugim aneksie, Autor publikuje sześć listów, które sycylijski jezuita i misjonarz w Japonii Giovanni Matteo Adami (1576-1633; zginął w Nagasaki poddany „torturze dołu”, której okrucieństwo przypomina dobrze ostatni film Martina Scorsese *The Silence*) wysłał z Makao i z Japonii w latach 1615-1624 do swoich współbraci i przełożonych. Dwa z nich są w języku włoskim, pozostałe cztery w portugalskim (Isgro oprócz transkrypcji oryginału ofiaruje też tłumaczenie tych ostatnich na włoski).

Sam sposób cytowania publikowanych listów pozostawia wiele do życzenia. Autor nie podaje bowiem tak podstawowej informacji, jak seria archiwalna i numer tomu. W tym wypadku, oznaczanie numerów *folio* w tekście każdego listu nie pomaga przecież czytelnikowi w odnalezieniu dokumentów. Właściwą i ogólnie przyjętą cytacją całości tej korespondencji jest: ARSI, *Jap. Sin* 34, ff. 1^r-15^v. Niestety, aneks ten zawiera kilka innych nieścisłości i błędów:

1. Adresatem opublikowanego na s. 126-128 listu Adamiego z 4 II 1615 r. (oryg. w ARSI, *Jap. Sin* 34, ff. 3^r-4^v) nie jest Pietro Spinelli, lecz Alessandro de Angelis. Pisany tego samego dnia list do Spinelliiego znajduje się z tym samym tomie na ff. 1^r-2^v, ale Isgro nie włączył go w ogóle do swego aneksu. To prawda, że oba listy zawierają te same informacje na temat prześladowań w Japonii, ale nie mamy tu do czynienia ze zwykłą kopią, gdyż chodzi o dwa częściowo różne listy skierowane do dwóch różnych adresatów.

2. Opublikowany na s. 138-142 list z 8 I 1617 r. (oryg. w ARSI, *tamże*, ff. 8^r-9^v) nie mógł być skierowany do Claudia Acquavivy (jak twierdzi Isgro na s. 141), gdyż z samej jego treści wynika, że Adami wiedział już o śmierci tego generała i pisał do jego następcy, nie znając jeszcze jego nazwiska.

3. Opublikowany na s. 147-152 list Adamiego do Nuno Mascarenhasa nosi datę 18 X 1624 r, a nie 10 października tegoż roku, jak twierdzi Isgro na str. 147 i 150 (zob. ARSI, *tamże*, ff. 14^r-15^v).

To oczywiście drobiazgi, które nie zmieniają faktu, że książka Isgro jest interesującym uzupełnieniem tak literatury dotyczącej jezuickiego teatru, jak również przypomnieniem tego szczególnego rozdziału misyjnej działalności Kościoła katolickiego, jakim były misje Towarzystwa Jezusowego w Japonii.